

КЛАСИФІКАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ ЯК ЗАСОБІВ ЗАКОНОТВОРЧОЇ ТЕХНІКИ

© Дудко А. О., 2014

Аналізується класифікація юридичних конструкцій, подана різними авторами. Виділяються види юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки за сферою застосування, за видами галузей позитивного права, за функціями галузей у правовому регулюванні, за складом, за способом закріплення, за поділом системи права на публічне та приватне тощо.

Ключові слова: законотворча техніка, засіб законотворчої техніки, юридична конструкція, види юридичних конструкцій.

А. О. Дутко

КЛАССИФИКАЦИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ КАК СРЕДСТВ ЗАКОНОТВОРЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ

Анализируется классификация юридических конструкций, представлена различными авторами. Выделяются виды юридических конструкций как средств законотворческой техники по сфере применения, по видам отраслей позитивного права, по функциям отраслей в правовом регулировании, по составу, по способу закрепления, за разделением системы права на публичное и частное т. п.

Ключевые слова: законотворческая техника, средство законотворческой техники, юридическая конструкция, виды юридических конструкций.

А. О. Dutko

CLASSIFICATION OF LEGAL CONSTRUCTIONS AS MEANS OF LAWMAKING TECHNIQUE

Analyzes the classification of legal constructions, presented by various authors. Select the types of legal constructions as a means of legislative technique for field use (common law, intersectoral and sectoral), by type of branches of positive law (constitutional, administrative law, civil law, criminal law, etc.), by dividing the legal system for public and private (public law and private law), by functions in the areas of legal regulation (material and procedural), by composition (simple and complex), in the form of laws, which are fixed structures (codification, the construction the current legislative), the method of fixing (textual and semantic).

Key words: legal constructure, legislative technique, means of legislative technique, types of legal constructs.

Процеси формування в Україні соціальної, демократичної, правової держави супроводжуються інтенсивною законотворчою діяльністю. У цих умовах особливого значення набуває проблема створення якісних як за змістом, так і за формою законів. Попри це, у сучасній практиці

законотворення в Україні спостерігається суперечливість, неузгодженість, неповнота та неточність багатьох чинних законів. Певною мірою – це наслідок неналежного використання засобів, прийомів і правил законотворчої техніки, зокрема юридичних конструкцій.

Стан дослідження. У юридичній науці окремі питання юридичних конструкцій та їх видів досліджувалися і в загальнотеоретичному аспекті (С. С. Алексєєвим, В. К. Бабаєвим, В. М. Барановим, В. М. Горшеневим, А. А. Деревніним, Ж. О. Дзейко, Т. А. Доценко, Р. Ієрінгом, Ш. В. Калабековим, Т. В. Кашаніною, Д. А. Керімовим, М. М. Коркуновим, А. Н. Костюковим, В. С. Ковальським, І. П. Козінцевим, Р. Лукичем, Л. А. Луць, Ю. Л. Марєєвим, А. Нашиц, Д. Е. Пономарьовим, О. Ф. Скакун, Ю. М. Талан, М. М. Тарасовим, В. В. Чевичеловим, О. Ф. Черданцевим та ін.), і з позицій галузевих юридичних наук (І. І. Бабіним, І. С. Баталовою, Д. В. Винницьким, Л. Д. Воєводіним, Р. Гаврилюк, В. Н. Івановою, А. В. Іванчиним, В. М. Кудрявцевим, Л. Л. Кругліковим, П. І. Люблінським, К. К. Паньком, В. В. Піляєвою).

Мета роботи – визначити види юридичних конструкцій як засобів юридичної техніки.

Виклад основних положень. Юридичні конструкції – це закріплені у законодавстві ідеальні узагальнювальні моделі структури правових явищ, створюваних для формування регулятивних, охоронних, захисних нормативно-правових приписів і досягнення точності і визначеності законів. Ознаки, які характеризують особливості юридичних конструкцій як засобів законотворчої техніки, такі: по-перше, вони є відображенням структури певних однорідних правових явищ, які потребують законодавчої регламентації; по-друге, юридичні конструкції є ідеальними моделями структури правових явищ, які: 1) як ідеальні моделі існують у вигляді певної системи термінопонять; 2) є моделями саме структури правових явищ, а не моделями їх ознак, властивостей, функцій; 3) є системами термінопонять, елементи яких визначаються елементами правових явищ, які вони відображають; 4) є абстрактно-узагальнювальними моделями, які можуть застосовуватися законодавцем для регламентації майбутніх явищ, якщо виявиться подібність їх структури з явищами, відображеними у конструкціях; по-третє, юридичні конструкції закріплюються у законодавстві двома способами: текстуальним (словесним виразом змісту конструкції у тексті законів) та смисловим (логічним виводом змісту конструкції із сукупності нормативно-правових приписів); по-четверте, юридичні конструкції використовуються законодавцем для досягнення точності і визначеності змісту законів та законодавства загалом.

Під час дослідження юридичних конструкцій, як і будь-якого правового явища, може застосовуватися такий вид поділу: класифікація, тобто багатоступеневий, систематичний поділ логічного обсягу поняття. Родове поняття поділяється на види, які, своєю чергою, – на підвиди. У результаті утворюється розгалужена структура, в якій кожна група предметів посідає певне місце. Класифікація сприяє розкриттю обсягу поняття, його змісту та дає можливість виявити певні особливості, ознаки об'єктів, що класифікуються. У нашому випадку класифікація юридичних конструкцій дає змогу з більшою повнотою розкрити їх зміст і призначення.

У юридичній літературі питання про види юридичних конструкцій розглядалися різними вченими. Так, П. І. Люблінський наводить класифікацію юридичних конструкцій німецького професора Штампе, який виділяв: 1) конструкцію правової норми, до якої звертаються за недостатності існуючого права; 2) конструкцію юридичних понять, завдання якої шляхом розчленування і систематизації так змінити існуючий стан справ, щоб полегшити їх засвоєння та запам'ятовування; 3) конструкцію, опосередковану принципами, яка складається із загальних принципів, що не містяться в тексті закону, але мають за мету заповнити усі існуючі в законі прогалини. Сам автор погоджувався лише з другим видом конструкцій, тобто з конструкцією понять [1, с. 120].

П. І. Люблінський наводить простішу класифікацію конструкцій, виділяє лише два їх види: по-перше, конструкція як метод теоретичного узагальнення (“тут вона, – пише науковець, – має справу виключно з чинним позитивним правом, різноманітність якого вона зводить до багатьох основних типів чи правових інститутів”); по-друге, конструкція як метод правової творчості [1, с. 120–121].

А. Ф. Черданцев розрізняє нормативну і теоретичну конструкції, залежно від функцій, які вони виконують: “Юридичні конструкції, які знаходять певне закріплення і вираз в нормах права, можна назвати нормативними юридичними конструкціями, на відміну від теоретичних, які використовуються в правовій науці як методи дослідження. Безумовно, між нормативною юридичною конструкцією і юридичною теоретичною конструкцією немає межі, яка б повністю відокремлювала одну від іншої. ...Нормативна юридична конструкція може відобразитися в конструкціях юридичної науки, і навпаки, конструкції юридичної науки можуть перетворитися у юридичні конструкції. Здебільшого ті та інші збігаються. Точніше було б говорити про єдину юридичну конструкцію, яка здійснює різні функції: гносеологічну і нормативну” [2, с. 150]. Учений вважає, що раніше виникає нормативна конструкція поза відповідним науковим поясненням, через логічний характер самих правових норм [2, с. 150–151]. Межі між ними нема ще й тому, “...що юридична наука вивчає норми права, а отже, і юридичні конструкції, так чи інакше виражені в нормах права” [3, с. 12–19].

Розглядаючи теоретичні конструкції, А. Ф. Черданцев зазначає: “Лише з виникненням професії юристів осмислюється характер системного викладу норм права, усвідомлюється їх конструктивний зв'язок, і наука виробляє юридичні конструкції, які стають важливим орієнтиром, методом пізнання права. Спираючись на досягнення науки, законодавець починає свідомо використовувати юридичні конструкції як засіб побудови нормативного матеріалу. Далі нормативні конструкції та конструкції правової науки ідуть пліч-о-пліч, збагачуючи одне одного. Правова наука не лише осмислює ті конструкції, які виражені у праві. Аналізуючи ці конструкції, вона виявляє їх недоліки, висуває пропозиції з метою їх удосконалення, а також розробляє нові конструкції, що адекватніше відображають врегульовані правом відносини, краще відповідають інтересам держави на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. Використання досконалих юридичних конструкцій законодавцем, своєю чергою, веде до вдосконалення законодавства” [3, с. 12–19].

Підтримують таку точку зору і В. М. Баранов, і Ю. Л. Марєєв, які зазначають: “Конструкції можуть виступати результатом нормотворчої діяльності (нормативні), але найчастіше в них формулюються результати теоретичного моделювання (теоретичні конструкції)” [4, с. 726–735].

Термін “нормативна конструкція” є доволі умовним і стосується лише ілюстрації різниці між юридичними конструкціями, що відображені у нормах права, і теоретичними юридичними конструкціями. Необхідно зазначити, що юридична конструкція передусім буває закріплена у законодавстві, повинна бути змодельована вченими, тобто теоретичний етап передує нормативному закріпленню.

В. А. Белов розрізняє такі види юридичних конструкцій: 1) залежно від походження: рецептовані (тобто конструкції, апробовані в інших галузях внутрішнього і міжнародного права); власні; 2) за “архітектурною” формою: ступінчасті (юридичні конструкції, в яких всі елементи чітко взаємно послідовні); сумарні (юридичні конструкції, які складаються виключно з додатків компонентів) [5].

О. В. Зінченко зауважує, що юридичні конструкції можна застосовувати також у процесі правотворчості (законодавчі конструкції) та правозастосування (під час визначення юридичної кваліфікації, а також тлумачення норм права) [6, с. 56].

Найрозгорнутішу класифікацію юридичних конструкцій пропонує В. В. Чевичелов. Він виділяє такі їх види: 1) техніко-юридичні і теоретико-юридичні; 2) за сферою дії: публічно-правові і приватно-правові, а також загальноправові, міжгалузеві, галузеві (матеріальні і процесуальні); 3) за обов'язковістю елементів: конструкції з обов'язковими та необов'язковими елементами; 4) за джерелом права: конструкції, закріплені у нормативно-правових актах, актах судової нормотворчості, нормативних договорах, правових звичаях; 5) за значенням і роллю у правовому регулюванні: регулятивні та охоронні; 6) за взаємодією елементів: статичні і динамічні; 7) за достовірністю: істинні та хибні; 8) за методом правового регулювання: імперативні та диспозитивні [7, с. 145–146]. Подібної позиції дотримується Ж. Дзейко, яка, на відміну від попередньої класифікації, не виділяє види юридичних конструкцій за обов'язковістю їх елементів, за джерелами права, за їх достовірністю, за методами регулювання тощо. Проте вона вводить кілька додаткових

критеріїв і виділяє юридичні конструкції також за часом дії (постійні і тимчасові); за ступенем повноти (повні та часткові); за способом закріплення (безпосередньо закріплені у нормах права і виведені зі змісту законів та загальних принципів права); за видами об'єктів, які вони відображають (конструкції правопорушення, юридичної особи, фізичної особи) [8, с. 14–15].

Не з усіма положеннями вказаних авторів щодо критеріїв поділу юридичних конструкцій можна погодитися. Так, навряд чи доцільно поряд з публічно-правовими та приватно-правовими конструкціями виділяти ще й конструкції за обов'язковістю їх елементів та окремо за методами правового регулювання. Як видається, характеристика останніх охоплюється змістом приватно- та публічно-правових конструкцій. Не можна погодитись також з поділом конструкцій на постійні та тимчасові, повні та часткові. Стосовно перших встановити час їх дії просто неможливо, а ототожнювати час їх дії з часом дії законів неправильно, оскільки юридичні конструкції, які були використані у тимчасовому законі, можуть з таким самим успіхом використовуватися у стабільних, постійно діючих законах.

Вочевидь, не може бути і часткових конструкцій, інакше перед нами постане якесь інше явище, а не конструкція. Т. В. Кашаніна зазначає, що характер зв'язку між елементами суспільного відношення, явищами має завжди жорсткий характер, відсутність хоча б одного з елементів призводить до руйнування конструкції загалом [9, с. 180]. Інша річ, що законодавець з тих чи інших причин під час побудови нормативних приписів використав не усі елементи конструкції. Але від того вона навряд чи стає частковою.

Необхідно зазначити також, що поділ конструкцій на регулятивні та охоронні є доволі умовним, оскільки самі вони нічого не регулюють і не охороняють. Інша річ, що за їх допомогою створюються регулятивні та охоронні нормативні приписи.

В. М. Баранов та Ю. Л. Марєєв виділяють такі підстави для класифікації юридичних конструкцій: за взаємодією елементів – статичні та динамічні. Цей поділ вони пояснюють тим, що “елементи одних конструкцій аналізуються в статичних взаємозв'язках (наприклад, склад цивільно-правової угоди), інші конструкції досліджуються в динаміці утворювальних її елементів (наприклад, конструкція зупинення перебігу термінів позовної давності, звільнення від кримінальної відповідальності” [4, с. 734–735]. За достовірністю, тобто ступенем наближення до реальних правових явищ – істинні та хибні конструкції. “Істинні або субстанційні юридичні конструкції ідентичні за своєю природою до оригіналу. Таких конструкцій більшість. Навпаки, у хибних юридичних конструкціях такої відповідності не спостерігається. Серед хибних юридичних конструкцій рекомендується виділити конструкції фіктивні, які свідомо спотворюють властивості реального об'єкта з метою моделювання потрібного результату (причому як соціально позитивного, так і соціально шкідливого). До таких конструкцій належать, наприклад, конструкція “зупинення перебігу позовної давності”, якою насправді на рівні правозастосування моделюється “продовження терміну захисту права у суді на період дії певних подій”. Соціально шкідливою юридичною конструкцією є, наприклад, конструкція “прокату або оренди грошей”, яка моделює насправді незаконні операції із вкладами населення. Хибні конструкції є результатом нормотворчої або дослідницької помилки, яка спотворює реальні властивості об'єкта. Їх використання призводить до непередбачуваних результатів, які переважно негативно впливають на соціальні процеси” [4, с. 735]. З точкою зору авторів про існування хибних конструкцій можна погодитись, оскільки конструкція, включаючи певний набір елементів, покликана відображати об'єктивні, а не суб'єктивні (розумові, уявні) елементи явища. Прикладом хибної законодавчої конструкції (одного з її елементів) є розповсюдження форм вини (умислу та необережності) на юридичних осіб, бо останні не наділені психікою. Такий висновок можна зробити з того, що у Кодексі України про адміністративні правопорушення не вживається термін “фізична особа”, а використовується тільки термін “особа”. А ця обставина, як зазначають науковці, дає змогу висунути припущення про те, що суб'єктом адміністративного правопорушення може бути і юридична особа.

Отже, враховуючи те, що ми розглядаємо юридичні конструкції, як засоби законотворчої техніки, їх можна поділити за такими критеріями: за сферою застосування (загальноправові, міжгалузеві та галузеві), за видами галузей позитивного права (конституційні, адміністративно-правові, цивільно-правові, кримінально-правові тощо), за поділом системи права на публічне та приватне (публічно-правові та приватно-правові), за функціями галузей у правовому регулюванні

(матеріальні та процесуальні), за складом (прості та складні), за формою законів, в яких закріплюються конструкції (кодифікаційні, конструкції поточної законотворчості), за способом закріплення (текстуальні і смислові).

Розглянемо зазначені види юридичних конструкцій.

За належністю до матеріальних чи процесуальних галузей права конструкції можна поділити на:

– юридичні конструкції матеріальних галузей, наприклад, у цивільному праві – загальна конструкція договору та конструкції окремих договорів, конструкції цивільного правовідношення та цивільного правопорушення; у конституційному праві – конструкція конституційного статусу особи; в податковому праві – конструкція податку;

– юридичні конструкції процесуальних галузей, наприклад, конструкції цивільної процесуальної форми та кримінально-процесуальної форми, конструкції рішення суду (ст. 215 ЦПК України), конструкція вироку суду (ст. 446 КПК України), конструкція позову (ст. 119 ЦПК України). С. С. Алексєєв стосовно конструкції позову зазначає: “Відображаючи такі, що повторюються, типові правові ситуації, позовні формуляри одночасно конституують чітко визначену модельну схему або типову будову правомочностей, обов’язків, відповідальності, процедур, що мають математично чіткий характер. Це і є якраз юридичні конструкції у найточнішому значенні цього поняття” [10, с. 43].

За галузями права: конструкція має специфіку, яка зумовлена специфікою галузі права, в якій вона застосовується. У кожній галузі права є стійкі конструкції, стан і розроблення яких є головним показником досконалості цієї галузі права, рівня її розвитку. У конституційному праві – конструкції законодавчого процесу, правового статусу вищих органів державної влади, громадянства. В адміністративному праві – конструкції правового статусу органів виконавчої влади, адміністративних актів, адміністративних правопорушень. У фінансовому праві – конструкції бюджету, мита, податку. У цивільному праві – конструкції права власності, права інтелектуальної власності, договору, конструкції речових прав, особистих немайнових прав, конструкції фізичної особи та юридичної особи тощо. У корпоративному праві – конструкції акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, повного товариства, командатного товариства, комерційної угоди тощо. У трудовому праві – конструкції трудового договору, контракту, колективного договору. У кримінальному праві – конструкція кримінального правовідношення, загальна конструкція складу злочину та конструкції окремих складів злочинів.

Існує думка, що юридичні конструкції виражені переважно в кодифікованих нормативних актах. Вони складаються на основі досвіду правотворчості (насамперед кодифікаційного), у процесі якого відбираються найдоцільніші і відкидаються застарілі моделі побудови нормативного матеріалу [11, с. 276] (наприклад, ст. 230 ЦК України – недійсність правочину, вчиненого під впливом обману).

Проте з’являється все більше юридичних конструкцій у поточних законодавчих актах. Або деякі юридичні конструкції, що були розроблені в індивідуальних актах (договір про надання послуг), і які згодом були включені в кодифікований акт. Тому можна говорити про конструкції, закріплені в кодифікованих актах, та конструкції, закріплені в актах поточної законотворчості.

За сферою застосування: загально-правові – це юридичні конструкції, які поширюються на уся систему позитивного права. Вони максимально узагальнюють правове явище і використовуються у більшості галузей права (конструкція правовідносин, правового статусу суб’єкта правовідношення, склад правопорушення, склад договору, конструкція суб’єктивного права, юридичного обов’язку);

– галузеві – поширюються на конкретні галузі права, у кожній галузі є свої усталені конструкції, які переважно виражаються в кодифікованих нормативних актах;

– міжгалузеві – конструкції, притаманні кільком галузям, наприклад, конструкція складу правоздатності та дієздатності, форм вини фізичної особи в учиненні правопорушення.

Можна говорити про публічно-правові та приватно-правові конструкції. Публічне право характеризується притаманним йому імперативним методом правового регулювання. Тому конструкції публічного права складаються лише з обов’язкових елементів. Наприклад, конструкція складу злочину є імперативною для правозастосовця, який зобов’язаний встановити у діянні особи для притягнення її до кримінальної відповідальності, об’єкт, об’єктивну сторону, суб’єкт, суб’єктивну сторону, в іншому випадку – звільнити особу від кримінальної відповідальності.

Конструкції з додатковими елементами характерні для приватного права (наприклад, відсутність тих чи інших умов цивільно-правового договору у певних випадках можна доповнити за правилами диспозитивних норм, закріплених у Загальній частині ЦК України). Так, ч. 1 ст. 691 ЦК України вказує, що якщо ціна не встановлена у договорі і не може бути визначена, враховуючи його умови, покупець зобов'язаний оплатити товар за ціною, що визначається відповідно до ст. 632 ЦК України, тобто вона визначається, враховуючи звичайні ціни, що склалися на аналогічні товари, роботи та послуги на момент укладення договору (ч. 4 ст. 632 ЦК України). Конструювання тут діє за принципами договірної права – визначеність окремих умов цивільно-правового договору на основі відповідних норм права.

За складом юридичні конструкції поділяємо на прості та складні. Прикладом простої є конструкція цивільно-правового зобов'язання, а складної – конструкція податку, яка включає суб'єкт оподаткування з його видовими характеристиками, модель юридичного фактичного складу, модель податкового обов'язку, модель відповідальності платника податку. В. Н. Іванова зазначає, що "...юридична конструкція податку – складна система, що складається з підсистем, а кожна з підсистем складається з елементів. Юридична конструкція податку – сукупність науково обґрунтованих уявлень про модель податку (його елементи, реалізацію). Юридична конструкція податку – система законодавчо закріплених елементів податку. Вона включає загальні та допоміжні елементи. До складу загальних елементів юридичної конструкції податку входять основні (платник податку, об'єкт оподаткування тощо) елементи і допоміжні елементи (масштаб податку, одиниця оподаткування). До складу додаткових елементів входять податкові пільги, звітний період, відповідальність" [12, с. 866–867].

Висновки. Запропонована класифікація юридичних конструкцій до певної міри умовна, адже одна і та сама конструкція може підпадати під різні критерії класифікації.

1. Люблинский П. И. *Техника, толкование и казуистика уголовного кодекса /под ред. и с предисл. В. А. Томсинова / П. И. Люблинский. – М.: Зерцало, 2004. – 248 с.* 2. Черданцев А. Ф. *Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике [текст] / А. Ф. Черданцев. – Екатеринбург: УИФ "Наука", 1993. – 192 с.* 3. Черданцев А. Ф. *Юридические конструкции, их роль в науке и практике / А. Ф. Черданцев // Правоведение. – 1972. – №3. – С. 12–19.* 4. Баранов В. М. *Юридические конструкции: сценарий компьютерного урока / В. М. Баранов, Ю. Л. Мареев // Проблемы юридической техники: сб. ст. / под ред. В. М. Баранова. – Н. Новгород: Нижегород. иссл. науч.-приклад. центр "Юридическая техника", 2000. – С. 725–737.* 5. Белов В. А. *Юридическая техника российского законодательства (общетеоретический анализ) : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. А. Белов. – Нижний Новгород, 2002. – 191 с. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.dissercat.com/content/yuridicheskaya-tekhnika-rossiiskogo-nalogovogo-zakonodatelstva-obshcheteoreticheskii-analiz>.* 6. Зінченко О. В. *Юридичні конструкції: класифікація та значення у процесі пізнання правових явищ / О. В. Зінченко // Часопис Київського університету права. – 2011. – №2. – С. 55–58.* 7. Чевычелов В. В. *Юридическая конструкция (проблемы теории и практики): дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. В. Чевычелов. – Нижний Новгород, 2005. – 180 с.* 8. Дзейко Ж. О. *Поняття юридичних конструкцій як засобів законодавчої техніки / Ж. О. Дейко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – №1 (75). – С. 5–17.* 9. Кашианина Т. В. *Юридическая техника: учеб. / Т. В. Кашианина. – М.: Эксмо, 2007. – 512 с.* 10. Алексеев С. С. *Тайна права (его понимание, назначение, социальная ценность) / С. С. Алексеев. – М.: Норма, 2001. – 176 с.* 11. Алексеев С. С. *Общая теория права: курс: в 2-т. / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит-ра., 1981. – Т.2. – 359 с.* 12. Иванова В. Н. *О возможности использования элемента правовой материи "юридическая конструкция" для формирования законодательной дефиниции "юридическая конструкция налога" с целью выражения юридической сущности налога в Налоговом кодексе РФ / В. Н. Иванова // Законодательная дефиниция: логико-гносеологические, политико-юридические, морально-психологические и практические проблемы: матер. Междунар. "круглого стола" (Черновцы, 21–23 сентября 2006 г.) / под ред. В. М. Баранова, П. С. Пацуркивского, Г. О. Матюшкина. – Нижний Новгород: Нижегород. иссл. научно-прикладной центр "Юридическая техника", 2007. – С. 852–867.*